

OLGA ŠOJAT

NEKE NAPOMENE UZ TRANSKRIBIRANJE I
OBJAVLJIVANJE KAJKAVSKIH TEKSTOVA

1.1. Zamisao iliraca da u sjevernu Hrvatsku umjesto kajkavskoga književnog jezika uvedu štokavski, nije bilo lako provesti. Jedan se dio kajkavskih intelektualaca toj bitnoj i nasilnoj promjeni usprotivio, pa je došlo do trzavica koje su trajale nekoliko godina. Oprečna mišljenja o tom zahvatu jasno dolaze do izražaja u tadašnjoj publicistici i u pismima nekih istaknutih ličnosti onoga vremena. A sačuvani materijal potvrđuje da je sukob bio prilično oštar.¹

1.2. Ilirci su znali da se upuštaju u borbu s jakim protivnikom kojega će moći slomiti samo ako u ostvarivanje svoje zamisli o uvođenju štokavskoga književnog jezika u kajkavsku Hrvatsku ulože izvanredan napor i sva raspoloživa sredstva. Jedno je od tih sredstava bilo omalovažavanje kajkavskih književnih radnika i njihovih djela. Tim su postupkom ilirci postigli očekivanu svrhu: kajkavske su pisce ušutkali, pa književni rad na kajkavštini zamire. Pogubne posljedice takva potcjenjivanja u punoj su se mjeri očitovale tek kasnije. Od ilirizma nadalje, pa kroz desetljeća, *proučavanju* je kajkavske književne djelatnosti svoje snage posvećivalo razmjerno malo istraživača — tako malo da se njihov broj ne može ni uspoređivati s brojem onih koji su se bavili literarnim domovima u ostalim hrvatskim pokrajinama.

1.3. Spoznavši vrijednost kajkavskih književnih djela i značenje kajkavske književnosti kao cjeline, prvi su istraživači svojim radom krčili put prema boljem poznavanju toga književnog područja, sa željom da mu u sklopu čitave hrvatske književnosti osiguraju ono mjesto koje mu pripada. Tako je proučavanje kajkavske književne djelatnosti prošlo određen razvojni put, da bi posljednjih godina snažno buknuo.² Usporedo sa sve obilnijim znanstvenim obrađivanjem kajkavskih pisaca i njihovih

¹ Opširnije sam taj sukob prikazala u djelu *Hrvatski kajkavski pisci* (I, 387 str. + XVI tabli; II, 453 str. + XVI tabli. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 15/I, 15/II. Zagreb, »Zora«/Matica hrvatska, 1977; tiskanje završeno 1978); vidi I, str. 40—60.

² To je razbuktalo zanimanje za kajkavsku književnost Miroslav Krleža u jednom našem razgovoru nazvao »euforijom«. Tu je riječ popratio dobrohotnim smiješkom koji je potvrđivao njegovu poznatu sklonost prema starijoj kajkavskoj književnosti.

djela, u novije se vrijeme javilo zanimanje i sve širega kruga čitatelja za kajkavske tekstove. A to je izazvalo potrebu da se takvi materijali transkribiraju i objavljuju u većoj mjeri nego do sada.

2.1. Kajkavski književni jezik transponirao se u pismo, specifičnom kajkavskom grafijom. U svom izvornom grafijskom obliku, tekstovi starije kajkavske književnosti objavljuju se danas samo u istraživačke svrhe, a češće se iz stare grafije prenose u modernu, jer su u tom novom obliku čitateljima pristupačniji. Postupak pri transkribiranju nije, međutim, tako jednostavan kako u prvi čas izgleda, jer »[...] pri transkripciji starih kajkavskih tekstova ima nekoliko problema, kojima se u stručnoj literaturi nije poklanjala dovoljna pažnja. Ti problemi proizlaze iz činjenice da u starom kajkavskom grafijskom sustavu postoje — premda relativno rijetka — grafijska rješenja koja dopuštaju različitu interpretaciju njihove glasovne vrijednosti.«³ Prema tome, s grafijskoga — ali i s modernoga ortografijskoga — gledišta, kajkavski tekstovi u sebi kriju »neočekivane zamke« (riječi Josipa Bratulića) koje u prenositelja mogu izazvati nedoumicu, a kao njezinu posljedicu i nepravilnu transkripciju. Zbog toga se u posljednje vrijeme uobičajilo da se transkribiranim kajkavskim cjelinama ili njihovim ulomcima dodaje objašnjenje o načelima kojih se prenositelj pridržavao.⁴ Takva su objašnjenja i korisna i potrebna, jer će se na taj način lakše moći riješiti oni problemi o kojima još nema suglasja.⁵

2.2. Budući da sam, u toku godina, iz stare grafije u modernu prenijela veći broj kajkavskih tekstova, a pritom se borila s različitim neriješenim pitanjima transkripcije, u ovom bih članku željela upozoriti na preduvjete za taj posao, na pogreške protiv temeljnih načela transkribiranja, kakve se mogu naći u današnjem našem tisku, na neujednačen način prenošenja pojedinih kajkavskih riječi, naslova i prezimena, na neke prijeporne pojave, pa i na odnos transkriptora prema modernim prapisnim načelima.

³ Antun Šojat: *O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova. Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 6, str. 283—292, Zagreb, JAZU, 1982; vidi str. 283. — Uz prezimena koja u temeljnom tekstu ovoga članka spominjem prvi put, imena ispisujem u cjelini, a dalje ih u tom tekstu označujem samo inicijalom. U bilješkama, prezimena redovno popraćujem punim imenom. Isto tako, da ne bi došlo do zabune pri atribuiranju ovdje navedenih radova dvoje autora/prezime-njaka, Antuna Šojata i Olge Šojat, ispred njihova prezimena svuda ispisujem pot-puno ime.

⁴ Transkribirane su kajkavske tekstove takvim objašnjenjem popratili: Vla-doje Dukat (*Sladki naš kaj. Ogledi iz stare kajkavske književnosti*, 311 str. Zagreb 1944; vidi str. 7—10), Olga Šojat (u naprijed navedenom djelu *Hrvatski kajkavski pisci*; vidi II, str. 438—440), Zvonimir Bartolić (*Sjevernohrvatske teme. Knjiga II, tekstovi. Tomaš Goričanec i njegov spjev »Opsedenje i poboj sisečki«*, 152 str. Ča-kovec, »Zrinski«, 1982; vidi str. 133—138).

⁵ Pitanja transkribiranja kajkavskih tekstova zahtijevaju detaljno, katkada i dugotrajno, lingvističko istraživanje. Prvi se njima počeo baviti Antun Šojat, a važne je smjernice u vezi s tom problematikom dao i Božidar Finka kao urednik *Rječ-nika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Te radove, ali i pojedinačne kraće a također važne osvrtne na transkribiranje, bezuvjetno treba proučiti prije nego što se pristupi prenošenju u novu grafiju bilo kojega, pa i najkraćega, kajkavskog teksta.

2.3. Ovdje navedene zamke i teškoće nemaju cilj da obeshrabre one koji su odlučili neki kajkavski tekst prenijeti u novu grafiju. Zadaća je ovoga članka upravo obratna: da pri transkribiranju kajkavskih tekstova bude *poticaj, upozorenje i djelomičan putokaz*.

2.4. U ovom se radu najčešće služim primjerima, a ti su odabrani ili iz tekstova koji su već preneseni u modernu grafiju i objavljeni, ili izravno iz starom grafijom tiskanih djela kajkavskih autora (npr. iz Belostenčeva rječnika); neke sam za ovu priliku probrala iz fonda vlastitih kolebanja pri transkribiranju kajkavskih djela, pa te popraćujem spoznajama koje sam pritom stekla.

3.1. Prvi je preduvjet za transkribiranje kajkavskih tekstova da se taj posao obavlja savjesno, dosljedno i s krajnjim oprezom. Teškoće se javljaju i kad se prenosi materijal koji je za trajanja kajkavske književnosti već objavljen, a pogotovu su česte kad je posrijedi *rukopis* iz toga vremena, osobito ako pismo nije čitko ili je tekst prošaran dodacima i popravcima. Uvjet je, nadalje, da onaj tko tek pristupa transkribiranju, prethodno u tančine upozna uobičajeni kajkavski način označivanja glasova, ali i one novine kojima su pojedini kajkavski pisci grafiju svoga vremena pokušavali modificirati. A to znači da se transkribirati ne može bez pripreme, »od prve«, već da se unaprijed mora — u najmanju ruku — prolistati još koje starom grafijom pisano ili tiskano kajkavsko djelo. Preduvjet je, osim toga, da prenositelj potpuno vlada pravilima današnjega hrvatskog pravopisa. Katkada se pri prenošenju ta pravila moraju zanemariti, ali to smije učiniti samo onaj tko ih se inače pri transkribiranju dosljedno pridržava i tko to čini svjesno a ne iz neznanja.

3.2. Kad je prenositelj već izabrao kajkavski materijal koji će transkribirati, treba da najprije pregledno prouči njegov sadržaj, piščeve stilске značajke i njegov vokabular, a posebno pažljivo mora razmotriti grafijske probleme teksta. To znači da se s odabranim materijalom mora zbliziti i saživjeti. Bez obzira na pojedine manje poznate riječi, a osobito na kajkavski način interpungiranja, već u tom času mora mu biti jasan osnovni smisao svake rečenice; u protivnom slučaju, lako može krivo interpretirati misao koju je kajkavski autor želio izreći.

3.3. Pogrešno ili nedosljedno transkribiran tekst, a pogotovu kriva primjena današnje pravopisne norme, izazvat će nepovjerenje čitatelja, koji neće znati je li neka neobičnija riječ ili njezin oblik značajka kajkavskog autora ili greška transkriptora.

3.4. Postoje i neke stvarne teškoće s kojima se valja suočiti prije nego što se pristupi transkribiranju bilo kojega — pa i kajkavskoga — teksta. Ti su materijali najčešće rariteti, koji se u našim bibliotekama i arhivima čuvaju uz posebne uvjete smještaja i na njih se primjenjuju opravdano strogi propisi o upotrebi. Jedan je od tih propisa da se rijetkosti ne mogu iznositi iz zgrade odnosne ustanove, pa ni iz njezine čitaonice. Kako se u čitaonici pisači stroj ne može upotrebljavati, što je posve razumljivo, tekst treba ili najprije prepisati rukom, a tek kasnije — izvan čitaonice — na stroju, ili se moraju dati izraditi fotokopije izvornika. No, fotokopiranje ovećega teksta povezano je s prilično visokim materijalnim iz-

datkom. A kserokopiranje, kao jeftiniji postupak, prema spomenutim se propisima na raritete ne smije primjenjivati, jer na njima, navodno, izaziva oštećenja. Ti »vanjski« razlozi često koče rad na transkribiranju. Ipak, kad je to god moguće, treba se služiti fotokopijama, jer su one prijetno potrebne ne samo pri prenošenju teksta u novu grafiju, već i pri njegovoj konačnoj redakciji, pa i pri korekturi, odnosno u svakom času sumnje u transkripciju nekoga grafema.

4.1. Prvi su transkriptori kajkavskih tekstova bili prisiljeni da pojedine probleme rješavaju svaki na svoj način, jer u tom poslu nisu imali preteča odnosno prethodno transkribiranih i objavljenih materijala. Zbog toga se njihove mjestimične pogreške mogu opravdati. Danas već, međutim, raspoložemo priličnom količinom takvih materijala, pa nam oni pri nekim problemima mogu biti smjernica, jer su u njima praksom utvrđena *temeljna načela* transkribiranja. A neka su sporna pitanja dosad i znanstveno obrađena ili su bar načeta. Ipak, i u novije se vrijeme griješi, i to upravo protiv tih temeljnih, prešutno prihvaćenih pravila, pa se u tisku mogu naći kajkavske riječi koje su pri transkribiranju ili djelomično unakažene ili čak imaju jedva prepoznatljiv oblik. Takve se greške rado svaljuju na pleća slugaru ili korektoru, ali odgovornost za njih snosi isključivo transkriptor. Njegova je dužnost da prije objavljivanja prenesenoga teksta, pa bio to tek neki ulomak ili citat, pažljivo pregleda i korekturu.

5.1. Jedno od temeljnih pravila transkribiranja povezano je s kajkavskim grafemom *ch* kojim se, unatoč povremenom odstupanju, služila većina kajkavskih pisaca. O glasu koji su na taj način transponirali, Antun Šojat kaže: »Kajkavci ne razlikuju *č* i *ć*; na mjestu obaju tih znakova izgovaraju jedan glas, osjetno mekši od štokavskoga *č*.«⁶ Kako u inventaru književnih grafema nema slova kojim bismo pri transkribiranju mogli označiti taj osjetno mekši glas, moramo se poslužiti znakom *č*. To jednostavno i jasno pravilo neki narušavaju, pa kajkavski grafem *ch* pogrešno prenose ili kao *ć* ili čak u istom tekstu kao *č* i kao *ć*.⁷

5.2. Osvrćući se na pitanje znaka *j* među samoglasnicima, Antun Šojat upozorava da u starim kajkavskim tekstovima toga grafema među vokalima često nema i da takve primjere »treba prilagoditi suvremenom pravopisnom shvaćanju, pa ih transkribirati onako kako je danas uobičajeno.«⁸ U vezi s tim iznosim neke primjere iz transkribiranih i objavljenih takvih tekstova.

⁶ Antun Šojat: *Kratki navuk jezičnice horvatske. Kaj*, II, br. 7—8, Zagreb 1969; vidi str. 50/51. — U istom časopisu, taj se rad u nastavcima objavljivao od god. II/1969, br. 3—4, do god. IV/1971, br. 11.

⁷ Taj kajkavski glas Ivan Kukuljević dosljedno prenosi kao *ć*, Vatroslav Jagić, Franjo Galinec, Vladoje Dukat i Tomo Matić također dosljedno ali sa *č*; Franjo Fancev služi se u nekim tekstovima prvim, a u nekima drugim od ta dva znaka. Spominjem samo te starije naše transkriptore, jer su oni u svoje vrijeme najobilnije prenosili kajkavske tekstove.

⁸ Antun Šojat, *O nekim problemima transkripcije*; vidi str. 292.

5.3. Kad je u samoglasničkom skupu grafem *i* na *prvome* mjestu i kad njime završava slog, između oba vokala *umeće se znak j*. To jasno potvrđuju tri uzastopne riječi iz naslova drame Tituša Brezovačkoga, koje redovno a pravilno prenosimo kao *Matijaš*, kao *grabancijaš* i kao *dijak*. Uz to spominjem i kajkavskom grafijom pisano prezime *Dianich* koje je u novije vrijeme transkribirano kao *Dianić* umjesto kao *Dijanić*.⁹

5.4. Kad je u samoglasničkom skupu grafem *i* na *drugome* mjestu i kad njime završava riječ ili slog, taj se grafem *zamjenjuje* znakom *j*. Pogrešno su, dakle, preneseni oblici *njoi*, *paidašiti*, *počkaite*, *doide* itd., a pravilan je njihov transkribirani oblik *njoj*, *pajdašiti*, *počkajte*, *dojde*. A kad je grafem *i* u samoglasničkom skupu *također na drugome* mjestu, ali kad njime započinje naredni slog, tada se između oba vokala *umeće znak j*. Prema tome, nisu pravilno transkribirane riječi *stoi*, *izbroi*, *no-riicam*, već one treba da imaju oblik *stoji*, *izbroji*, *norijicam*.

5.5. Tim posljednjim primjerima dodajem još jedan: kajkavski naslov djela *Dvoi dussni kinch* (1661) književnika Boltizara Milovca. Danas se taj naslov najčešće transkribira u tri pogrešne varijante: ili se prva riječ prenosi neizmijenjena, to jest u obliku *Dvoi*, ili se u tom obliku povezuje s drugom riječi u *Dvoidušni*, ili se u toj složenici umjesto grafema *i* stavlja *j*: *Dvojdušni*. Kajkavska riječ *Dvoi* odnosi se tu na riječ *kinch/kinč* i znači 'dva' ili 'par',¹⁰ a to potvrđuje dalji tekst naslova: »[...] jeden vernim sivim [...]. Drugi vernim mertveh dussam na odkup«. No, naprijed izneseno pravilo zahtijeva da se izvornom grafijom pisana riječ *Dvoi* prenese kao *Dvoji*; uz to je treba pisati odvojeno od pridjeva *dussni/dušni*, kako to, uostalom, u samom naslovu čini i Milovec. Tek u novije vrijeme, neki naši književni radnici taj naslov transkribiraju pravilno, to jest kao *Dvoji dušni kinč*.¹¹

5.6. Sporno je, međutim, pitanje kako se mora transkribirati kajkavskom grafijom pisana relativna zamjenica *koi*: da li kao *koj* (analogno obliku *nyoi/njoj*) ili kao *koji*. Pretpostavljam, s ogradom, da tu zamjenicu treba prenositi kao *koj* kad se odnosi na oblik m. r. u singularu, a kao *koji* kad je taj oblik u pluralu.

5.7. Uz načelo da se u samoglasničke skupove pri transkribiranju najčešće unosi grafem *j*, Antun Šojat napominje: »Ipak, možda bi trebalo izuzeti slijed *iu* u apelativa, jer se u kajkavskim govorima u tom slijedu *j* gotovo i ne ostvaruje«,¹² pa kao primjer za to navodi (strane)

⁹ Prema *Leksiku prezimena Socijalističke Republike Hrvatske* (Zagreb 1976; ured. Valentin Putanec i Petar Šimunović), danas se najveći broj nosilaca toga prezimena služi oblikom *Dijanić*; javlja se i djelomice transkribiran oblik *Dianić*, a osamljen je izvorni kajkavski oblik *Dianich*.

¹⁰ U *Gazophylaciumu* Ivana Belostenca, ta je riječ zabilježena samo s intervokalnim *j* i protumačena je ovako: »Dvoji, ja, je. Binus, a, um. Kakti dvoja vrata, binae portae [...]«. Prema Divkovićevu latinsko-hrvatskom rječniku, *bini*, *ae*, *a* znači 'po dva, dva, dvije, par, dva najednom'. A od više značenja što ih za riječ *par* pruža Bratoljub Klaić u svom rječniku stranih riječi, u ovom bi slučaju odgovaralo 'dvoje nečega što spada zajedno'.

¹¹ Toga sam se pitanja dotakla već 1978. godine u *Hrvatskim kajkavskim piscima*; vidi II, str. 143.

¹² Antun Šojat, *O nekim problemima transkripcije*; vidi str. 292.

apelative *lilium* i *gumbelium* iz *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže. Ako se to načelo prihvati za *strane apelative*, postavlja se pitanje kako treba postupati kad se *iu* nađe u *stranom imenu*: hoćemo li, primjerice, upotrebljavati transkribirane oblike *Antoniuš*, *Belizariuš*, *Kiniliuš* ili *Antonijuš*, *Belizarijuš*, *Kinilijuš*? Ne bih željela prejudicirati, ali čini mi se da bi — radi postizanja što veće ujednačenosti pri transkribiranju — skup *iu* bolje bilo prenositi s intervokalnim *j*, bez obzira na to, radi li se o stranim apelativima ili o stranim antroponimima.

5.8. Kad u nekoj kajkavskom grafijom napisanoj riječi zvučni konsonant stoji ispred bezvučnoga ili obratno, transkriptori se obično pridržavaju današnjega pravila o asimilaciji: *podpis* prenose kao *potpis*, *zkrivam* kao *skrivam*, odnosno *svatba* kao *svadba*, *talben* kao *tadben*. No, kad kajkavski *prijedlog* z stoji ispred bezvučnoga suglasnika prve iduće riječi, u transkribiranim se tekstovima javljaju dva različita rješenja: jedni ga transkriptori prenose kao *s* (primjerice: *z kamenyem*, *z poszudom*, *z tulikemi* prenose kao *s kamenjem*, *s posudom*, *s tulikemi*), a drugi ga ostavljaju u izvornu obliku. Pravilno je, međutim, samo ovo drugo rješenje, jer u navedenom položaju — a u pisanim tekstovima — *prijedlog z* ne podliježe pravilu o asimilaciji po zvučnosti (pa navedene primjere treba transkribirati: *z kamenjem*, *z posudom*, *z tulikemi*).¹³

5.9. Početni se kajkavski grafem *s* gotovo uvijek prenosi kao *š* ili kao *ž*.¹⁴ Neće biti sumnje pri transkribiranju poznatih riječi kao što su *saka*, *sirina*, *súplina*,¹⁵ koje se prenose kao *šaka*, *širina*, *šuplina*, pa ni pri riječima *sába*, *slèb*, *sútanyek*, koje treba prenijeti kao *žaba*, *žleb*, *žutanjek*. Ali, ako transkriptor dovoljno pažljivo ne prati kontekst rečenice, lako se može desiti da — pod utjecajem moderne grafije — kajkavski pisane riječi *Bosánszki*, *sèna*, *sényem*, *sèrem*, *síla*, *siv* prenese krivo; one, naime, u transkribiranu tekstu moraju imati oblike *božanski*, *žena*, *ženjem* (štok. *žanjem*), *žerem* (štok. *žderem*), *žila*, *živ*. Oprezno treba postupati i pri prenošenju izraza kao što su *síp* i *síssak* odnosno *sír* i *sísek*; prve se dvije transkribiraju kao *šip* (štok. 'frula', 'svirala') i *šišak* (štok. 'kaciga'), a druge dvije kao *žir* i *žižek*. A prava su zamka za transkriptora one kajkavske riječi koje u staroj grafiji imaju *isti grafemski oblik, ali različita značenja*, pa se i prenose na dva načina. Takvi su, na primjer, Belostenčevi grafemski likovi *sár* i *sàr*, koji se razlikuju samo po nadrednom znaku; ali — prva se riječ u novu grafiju prenosi kao *šar* (= *šaren*), a druga kao *žar*. I takvi se slučajevi moraju rješavati na temelju konteksta rečenice.

¹³ Oslonivši se na neke prethodno transkribirane i objavljene tekstove, kajkavski *prijedlog z* i sama sam prenosila kao *s*. Na tu su me nepravilnost upozorile kolege Antica Menac i Antun Šojat, kojima zahvaljujem što su u rukopisu pročitali ovaj moj članak te mi osim ove dali i druge korisne napomene.

¹⁴ Poblje o tome govori Antun Šojat u radu *O nekim problemima transkripcije*; vidi str. 289—292.

¹⁵ U ovom odlomku navodim primjere isključivo iz Belostenčeva rječnika, pa prenosim i nadredne znakove kojima su riječi u tom djelu popraćene; u ostalim primjerima takve znakove zanemarujem.

5.10. U vezi s kajkavskim grafemom *s*, pri nekim su riječima prenositelji nesigurni. Na primjer: starom grafijom pisana riječ *soltar* (grč. *psalterion*), u modernu se grafiju prenosi i kao *šoltar* i kao *žoltar*. Osobno sam se do sada priklanjala obliku *šoltar*, a to je, čini se, krivo; ta je riječ preuzeta, naime, iz mađarskoga jezika, gdje se piše *zsoltár* a čita se *žoltar*,¹⁶ pa je tako iz kajkavskoga teksta treba i prenositi. Navela bih i kajkavski pisan apelativ *safran* (mađ. *sáfrány*, čit. *šafranj*) koje bismo (ili bolje: bih) bez dvoumljenja prenijeli kao *šafran*. Ali, kad sam se namjerila na današnje prezime *Zafran*, u meni se javila sumnja: je li to slučaj ili se kajkavski apelativ *safran* na kajkavskom području ipak mjestimice izgovarao *žafran*? Rješenje ovoga pitanja treba prepustiti lingvistima koji se bave terenskim istraživanjem kajkavskih dijalekata.

5.11. Kajkavski pisano prezime *Sidich* također se prenosi neujednačeno: kao *Sidić*, *Šidić* i *Židić*. Kako ono vjerojatno potječe od etnika *Sid/Žid* (*Sidov/Židov*), pri transkribiranju bi trebalo upotrebljavati oblik *Židić*.¹⁷

5.12. Prezime *Stóosz*,¹⁸ u tom kajkavskom grafijom pisanom obliku, izaziva veliku nedoumicu te se prenosi na različite načine, na primjer kao *Stóos*, *Stoos*, *Štóos*, *Štoos* i *Štos*. No, početni grafem *s* toga prezimena treba prenositi kao *š*, udvojeni vokal *o* označuje vlastitu dužinu pa se transkribira kao jedno *o*, a nadredni se znak iznad prvoga *o* zanemaruje (kao i većina takvih znakova kojima su se služili kajkavski pisci); a kajkavski digram *sz* redovno u novoj grafiji daje *s*. Prema tome, pravilan je transkribirani oblik *Štos*, pa bi taj trebalo upotrebljavati u svima prenesenim tekstovima našega vremena (u stručnoj literaturi, u nazivu zagrebačke ulice, u dnevnom tisku itd.). — U vezi s načinom prenošenja kajkavskoga grafema *s* kad prethodi suglasniku *t*, Tomo Matic upozorava da i kajkavsko prezime *Strehe* u transkribiranu obliku treba da glasi *Strehe*, premda se ono »sada redovno piše i izgovara *Strehe*«. ¹⁹

¹⁶ U *Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Vladimir Mažuranić uz natuknicu *žoltar* (2. dio, str. 1720) upućuje na *saltir* (2. dio, str. 1283), a tu kaže: »[...] Belost. žoltarska knjiga, žoltar (psalmus); po magj. *zsoltár*«. Prema tome, u Belostenca starom grafijom pisanu riječ *soltar* već Vladimir Mažuranić prenosi kao *žoltar*, a isto je tako u novije vrijeme transkribira i Zvonimir Bartolić.

¹⁷ Prema ovdje već spomenutom *Leksiku prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*, kajkavski pisano prezime *Sidich* do danas se s najvećim brojem potvrda očuvalo u transkribiranu obliku *Židić*; djelomice transkribiran oblik *Sidić* javlja se rijetko, a osamljeno je prezime *Šidić*. — Oblici *Sidić* i *Šidić* mogu se naći u stručnoj literaturi, na mjestima gdje se govori o kajkavskom piscu Šimunu Jud. Židiću (u. 1710).

¹⁸ Dok se služio kajkavskom grafijom, književnik Pavao Štos (1806—1862) potpisivao je svoja djela oblikom *Stóosz* (izuzetno *Stoosz*, što može biti i tiskarska greška); kao se priklonio novoj grafiji, svoje prezime mijenja u *Štoos*. Tog se oblika, međutim, pri transkribiranju toga prezimena ne treba pridržavati, jer je tu udvojeni vokal *o* samo relikv starije grafije. — Danas se kajkavski oblik *Stóosz* čuva u prezimenima *Stoos*, *Štoos* i *Štos*; za prva dva oblika postoji vrlo malen broj potvrda, a treći je proširen u znatno većem broju (vidi naprijed navedeni *Leksik prezimena*).

¹⁹ Tomo Matic: *Kajkavski prijevod Voltairove »Henrijade«*. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 25, Zagreb, JAZU, 1955; vidi str. 167, bilješku 1.

6.1. U redovima transkriptora pravu smutnju izaziva pitanje kako treba prenositi kajkavski grafijski skup *er* kad stoji na mjestu današnjega vokalnoga *r*: da li u neizmijenjenu obliku (npr. *gerlo, pervi, terpeti*) ili vokal *e* pritom treba zanemariti (pa pisati *grlo, prvi, trpeti*). U dosad transkribiranim tekstovima primjenjuju se oba ta načina.²⁰ Brema Antunu Šojatu,²¹ »definitivno rješenje dileme kako treba čitati, odnosno transkribirati kajkavski digram *er* među konzontanima«, dao je još 1783. Ignacije Szentmártony u svojoj gramatici *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre*, gdje kaže da ispred *r* i još jednoga suglasnika, *e* pri izgovoru gotovo nestaje.²² S time su u skladu i riječi istraživača Zvonimira Junkovića: »Na osnovu grafije ne može se zaključiti da se slogotvorno *r* i izgovaralo s popratnim vokalom«, pa i njegovo naslućivanje »da takvog vokala u izgovoru nije bilo, odnosno da je njegov izgovor bio nejasan jer se nije poklapao ni s jednim od postojećih fonema«.²³

Ti podaci iz starije gramatičke i iz novije stručne literature potvrđuju zaključak Antuna Šojata da bi kajkavski međukonzonantski skup *er* trebalo transkribirati kao slogotvorno *r*. Razumije se, to nije kruto pravilo, pa u pojedinim slučajevima transkriptor od njega može i odstupiti (što, uz obrazloženje, čini Z. Bartolić u transkripciji Goričančeva spjeva).

6.2. Vrlo je važan stav što će ga transkriptor zauzeti prema nekim današnjim pravopisnim načelima. To se, prije svega, odnosi na postavljane rečeničnih znakova u prenesenom tekstu. Neki se kajkavski književnici uglavnom dosljedno služe tada uobičajenim kajkavskim načinom in-

²⁰ Navodim odnos pojedinih transkriptora prema tom problemu: Ivan Kukuljević i Zvonimir Bartolić prenose taj digram u izvornom obliku, a Vatroslav Jagić, Franjo Fancev, Tomo Matić, Milan Ratković, Valentin Putanec, Antun Šojat i Olga Šojat transkribiraju ga kao slogotvorno *r*; Franjo Galinec je neodlučan, pa se služi čas jednim a čas drugim od ta dva načina.

²¹ Taj je problem Antun Šojat načeo u svom radu *Pravopis stare kajkavske književnosti* (*Filologija*, knj. 6, str. 265—282, Zagreb, JAZU, 1970; vidi str. 272); to je razmatranje nastavio u naprijed navedenom radu *O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova* (str. 283—289), a zatim i u radu *Prva objavljena gramatika kajkavskoga književnog jezika* (*Rasprave Zavoda za jezik IFF*, knj. 10—11, str. 201—221, Zagreb 1985). O istom problemu kraće govori i Olga Šojat u *Hrvatskim kajkavskim piscima* (II, str. 438), a nešto opširnije i Zvonimir Bartolić uz svoju već spomenutu transkripciju spjeva *Opsedenje i poboj sisečki* (*Sjevernohrvatske teme*, II, str. 136/137). Obrazlažući pravila transkribiranja kojih su se pridržavali obrađivači natuknica za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, glavni se urednik toga djela Božidar Finka također osvrće na to pitanje (knj. I, sv. 1, Zagreb 1984; vidi *Opis obradbe i upute za služenje rječnikom; III. Pravopis, grafija i glasovi*, 29, str. 53/54).

²² Desetak godina kasnije, Franz Kornig u djelu *Kroatische Sprachlehre* (Agram 1795) o tom pitanju ima isto mišljenje: *e* ispred *r* i još jednoga suglasnika »klingt [...] sehr still, und wird fast gänzlich verschlungen« (str. 12; potpun citat vidi u *Hrvatskim kajkavskim piscima*, II, str. 438, bilješka 2). Četdesetak godina poslije toga, Ignac Kristijanović u svom se djelu *Grammatik der kroatischen Mundart* također dotiče toga problema, pa tvrdi da *e* u tom slučaju »gar nicht gehört wird« (potpun citat vidi u članku Antuna Šojata *O nekim problemima*, str. 284). Ta se tvrdnja posljednjega kajkavskog gramatičara razlikuje od riječi njegovih preteča; čini se da je u toku vremena kajkavski digram *er* pri izgovoru postupno prešao u vokalnog *r*.

²³ Zvonimir Junković: *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. Dijakronijska rasprava. Rad*, knj. 363, 229 str., Zagreb, JAZU, 1972; vidi str. 41.

terpungiranja, a neki mu ne pridaju posebnu važnost. No, ni u prvom ni u drugom slučaju, kajkavska se interpunkcija ne može neizmijenjena prenositi u transkribirani tekst, jer se temelji na latinskoj i razlikuje se od naše moderne. Do sada, međutim, nije određeno, treba li u prenesenim materijalima primjenjivati najnoviji, gotovo slobodan način interpungiranja, ili danas napuštenu, takozvanu gramatičku interpunkciju. Ako u djelu nekoga kajkavskog pisca ne želimo narušiti njegov tok misli, sustav nizanja i odvajanja rečenica, najprikladnije bi bilo pridržavati se gramatičke interpunkcije.²⁴ Ta je kajkavskoj po tradiciji najbliža, kako je to u stručnoj literaturi već izneseno, a ona bi uz to današnjim čitateljima olakšala razumijevanje kajkavskih književnih ostvarenja, pa i van-književnih publikacija. Pretpostavljam, uostalom, da bi gramatičku interpunkciju trebalo unositi u sva moderna izdanja starijih hrvatskih pisaca, ne samo kajkavskih već i čakavskih i štokavskih.

6.3. Potreba da se pri transkribiranju poštuju određena pravila današnje pravopisne norme, posebno se očituje u vezi s pisanjem velikoga slova. Čim se pročita nekoliko stranica iz kajkavskom grafijom objavljenih ili rukopisnih djela, postaje jasno da su oni veliko slovo najčešće upotrebljavali »kako im se trenutno sviđi« (Antun Šojat), odnosno da u tom pogledu nisu postupali tako pažljivo kao što su se pažljivo odnosili prema tadašnjemu načinu označivanja pojedinih glasova. Ali, s obzirom na veliko slovo, pometnja vlada i u nekih transkriptora novijega vremena, jer se povode za izvornikom umjesto da se oslone na pravila modernoga pravopisa.

Ima, međutim, slučajeva kad dobro treba odvagnuti, hoće li se ili se neće veliko slovo izvornika zamijeniti malim. Jer, u kajkavskih pisaca dosta često neka rečenica završava dvjema točkama ili točkom-zarezom, a iza tih znakova, prva riječ nove rečenice započinje velikim slovom. Kad je u prvoj rečenici misao zaokružena i završena, tada navedene rečenične znakove treba zamijeniti točkom, a na početku iduće rečenice ostaviti veliko slovo. Kad su, naprotiv, obje rečenice u uskoj smisljenoj vezi, tada izvorne rečenične znakove treba zadržati, a prvu riječ naredne rečenice započeti malim slovom. Preko takvih se interpunkcijskih zamki pri transkribiranju ne bi smjelo olako prelaziti.

6.4. U našem se tisku, uključujući i stručnu literaturu, neujednačeno i protivno današnjim pravopisnim propisima citira naslov (komedije *Matijaš* [...] Tituša Brezovačkoga,²⁵ i to: ili kao *Matijaš Grabancijaš dijak* ili kao *Matijaš grabancijaš dijak*. Te dvije varijante sadrže pogreške, sitne ali ne i nevažne, koje nisu u skladu sa suvremenom pravopisnom odnosno interpunkcijskom normom. Ponajprije, prema današnjim pravilima o upotrebi velikoga slova, na početku postpozitivne apozicije *grabancijaš*, veliko slovo nema opravdanja, pa u prvoj ovdje navedenoj varijanti tu riječ valja pisati malim slovom. A imenički apozicijski skup

²⁴ U tekstovima koje sam transkribirala za *Hrvatske kajkavske pisce*, strogo sam se pridržavala gramatičke interpunkcije.

²⁵ Ponavljam ono što sam već iznijela u članku *Naziv »igrokaz« u kajkavskoj književno-jezičnoj sredini*. *Jezič*, god. 30, br. 1, str. 12—18, Zagreb 1982; vidi na str. 15. bilješku 13.

grabancijaš dijak po smislu je međusobno povezan, ali ujedno je odvojen od riječi/imena *Matijaš* koju poblize označuje; zbog postpozitivnoga položaja, ispred toga skupa treba staviti zarez. Naslov te drame mora se, dakle, u transkribiranu obliku navoditi u ovom grafijsko-ortografskom obliku: *Matijaš, grabancijaš dijak*. — Iz tiskarskih razloga, Brezovački nije bio dužan da iza riječi/imena *Matijaš* stavi zarez.

6.5. Osvrnula bih se i na naslove kajkavskih djela *Decretum* (Ivan Pergošić; 1574), *Postilla* (Antun Vramec; 1586) i *Lysimachus* (Josip Županić od Sibenegga; 1768). Ti se naslovi danas navode ili u izvornu obliku ili se transkribiraju u *Dekretum*, *Poštila* i *Lizimakuš* odnosno *Ližimakuš*. Budući da su oni u izvornicima pisani prema grafijskim pravilima latinskoga jezika, a ne kajkavskom grafijom (kojom su pisani tekstovi tih djela), mislim da ih ne bi trebalo transkribirati.²⁶ Objavljujući drugo izdanje (Varaždin 1823) tragedije *Lysimachus*, Tomaš Mikloušić prenio je njezin naslov u kajkavski grafijski oblik *Lizimakush* (proširivši ga riječima »ali Machuhinski nazlob«), pa se pri citiranju *tog izdanja* spomenuto ime *mora* transkribirati u *Lizimakuš*. — Preneseni oblik *Ližimakuš* očito nije pravilan, jer upravo izvorni naslov Mikloušićeva izdanja toga djela potvrđuje da su grafem *s* u stranom imenu *Lysimachus* kajkavci izgovarali kao *z*, a ne kao *ž*.

7.1. Postoji još jedno sporno pitanje koje se, doduše, ne odnosi izravno na prenošenje kajkavskih tekstova u novu grafiju, ali usko je povezano s objavljivanjem već transkribiranoga materijala. A to pitanje glasi: treba li ili ne treba takvu materijalu dodavati vokabular sa štokavskim objašnjenjem kajkavskih riječi?

7.2. Izdajući novom grafijom kajkavski spjev Tomaša Goričanca *Opseđenje i pobjed sisečki*, Z. Bartolić se, pored ostaloga, dotiče i toga problema, pa zastupa mišljenje »da unutar jedne književnosti, u ovoj prilici hrvatske, i unutar jednog jezika, dakle hrvatskog jezika, ne bi trebalo pojedinim djelima, nastalim na hrvatskim književnim jezicima prošlih razdoblja, dodavati rječnike ili bilo kakve tumače riječi, jer to donekle znači i negaciju organskog jedinstva hrvatske književnosti i negaciju organskog jedinstva hrvatskog jezika«.²⁷ Ovako obrazložen, taj se stav može prihvatiti, ali ima razloga koji govore i protiv njega. Evo tih razloga.

7.3. Poznata je činjenica da je kajkavski književni jezik, u svom trajanju kroz stoljeća, iz susjednih tuđih jezika primio određen broj riječi, vrlo često u izmijenjenu — pokajkavljenju — obliku, kojih se značenje bez popratnoga vokabulara teško može dokučiti. A neki kajkavski pisci unose u svoje tekstove riječi iz vlastitoga rodnoga govora, pa i takve koje

²⁶ Prenoseći ulomke iz *Decretuma* i *Postille* u novu grafiju, u početku sam bila nesigurna, pa sam mjestimice upotrebljavala transkribirane oblike *Dekretum* i *Poštila*.

²⁷ Zvonimir Bartolić, *Sjevernohrvatske teme*, II, *Neka napućenja uz Goričan-čev spjev*, str. 138.

su zastarjele, ne samo s današnjega gledišta, već su bile arhaične i u vrijeme djelovanja odnosnoga kajkavskog autora. Bez dodatnog objašnjenja, ni te svaki čitatelj neće razumjeti.

7.4. Takav popratni vokabular ovisi i o krugu kojemu se tekst namjenjuje: da li samo čitateljima na kajkavskom području, ili onima na čitavu hrvatskom etničkom prostoru, ili čak onima izvan granica toga prostora; da li samo znanstvenim radnicima/slavistima, našima i stranima, ili širokim redovima svih koji se zanimaju za kajkavsku riječ, i to bez obzira na profesiju. Takvu rječniku nije svrha da se njime koriste *samo* oni koji zbog »naobrazbe — škrte u poznavanju hrvatskog književnog jezika i njegovih dijalekata« (Z. Bartolić) kajkavski tekst mjestimice neće razumjeti; svrha mu je da bude pri ruci i njima, ali i onima na višem obrazovnom stupnju kojima sve kajkavske riječi i fraze također neće biti poznate. Osebuje ili manje uobičajene kajkavizme ni sami stručnjaci ne mogu objasniti na prvi pogled, »iz glave«, već se pri otkrivanju njihova značenja moraju oslanjati na leksikone raznih struka, naše i strane, starije i novije.²⁸ Uza sve to, želja je svakoga transkriptora da se prenesenim i objavljenim kajkavskim tekstovima služe svi kojima je na srcu naša prošlost; pritom nije važan kraj iz kojega potječu ni zemlja u kojoj borave, nije važna djelatnost kojom se bave, pa ni vlastiti stupanj obrazovanja.

7.5. Na temelju iznesenoga može se zaključiti da je novim izdanjima starijih kajkavskih tekstova *u većini slučajeva* korisno priložiti tumač nepoznatih ili manje poznatih riječi — jednako kao što je to potrebno učiniti, iz navedenih razloga, i uz moderna izdanja djela svih starijih hrvatskih književnika (posebno onih koji se u svojim publikacijama služe talijanizmima i turcizmima). Ali, to ne treba shvatiti kao pravilo od kojega se ne smije odstupiti: svakom radniku na tom području preostaje da sam odluči hoće li takav materijal objaviti s popratnim rječnikom ili bez njega.

7.6. Pri sastavljanju kajkavsko-štokavskoga popratnog vokabulara, veliku nedoumicu izaziva pitanje koje kajkavizme u nj treba unijeti: da li sve koji se razlikuju od štokavskih, ili samo posuđenice, dijalektizme i anhaizme, ili sve koji bi, po mišljenju sastavljača, bilo kojem čitatelju mogli biti nejasni.²⁹ Ali: kako sa sigurnošću utvrditi koji će kajkavizmi biti nerazumljivi čitatelju kajkavcu, koji onom iz ostalih hrvatskih kra-

²⁸ I kajkavski su gramatičari bili svjesni činjenice da je svaki jezik, pa i materinski, izvanredno teško svladati u njegovoj sveobuhvatnosti. To potvrđuje, na primjer, Ignac Kristijanović citatom što ga iz djela Wilhelma Traugotta Kruga unosi u svoju *Grammatik der kroatischen Mundart* (Vorrede, str. XXIII/XXIV). Taj citat glasi: »Auch die Erlernung selbst einer einzigen gebildeten Sprache in Ansehung ihrer materialen und formalen Beschaffenheit ist mit grossen Schwierigkeiten verknüpft, so dass vielleicht kein einziger Sprachgelehrter existirt, dem alle Wörter irgend einer Sprache, selbst die Muttersprache nicht ausgenommen, bekannt wären.« Važnost Krugova mišljenja Kristijanović naglašava time što taj citat u svom predgovoru tiska spacionirano.

²⁹ Nejasnoću mogu pri čitanju uzrokovati i one riječi koje u kajkavskom i u štokavskom imaju *isti oblik ali razlikuju se po značenju/značenjima*, pa i *neobičniji štokavizmi* koji se u kajkavskim tekstovima također javljaju.

jeva, koji onom niže, srednje ili više obrazovne razine, a koji onom u stranoj znanstvenoj sredini? Pravila za to nema i ne može se postaviti, pa se i izbor riječi za takav vokabular također mora prepustiti njegovu sastavljaču.³⁰

8.1. Znajući da je materinski jezik podloga na kojoj se temelji razvitak svakoga naroda, kajkavski su pisci svojim radom nastojali potaknuti kulturni i prosvjetni napredak u sjevernoj Hrvatskoj. Koliko su truda ulagali u sadržaj svojih djela, toliko su se brinuli da ta djela zaogru u odgovarajuće jezično ruho. Zbog toga su vlastitu pisanu riječ njegovali, a jezik leksički i stilski unapređivali. Prema tome, cilj im je bio da — u interesu općega napretka — njihova književna ostvarenja budu odraz ljepote, zvučnosti i bogatih izražajnih mogućnosti kajkavštine.

8.2. Osobito savjesno odnosili su se i prema vanjskom »licu« knjige. Prije svega, a to je već ovdje istaknuto, poznavanje već ustaljene kajkavske grafije svoga vremena smatrali su za uvjet bez kojega se književno ne može raditi. A kad su od te grafije željeli odstupati i za pojedine glasove uvesti tada neuobičajene znakove, redovno su na taj postupak u svojim izdanjima upozoravali i obrazlagali ga. Većina je njih posebno bila osjetljiva i na tiskarske greške, koje u svojim knjigama navode i zbog njih se ispričavaju. Nije bez značenja ni to što su svoja djela, uglavnom ona opsežnija i značajnija, ukrašavali ilustrativnim materijalom, koji je najčešće strogo biran.³¹ Sve to govori da su bili svjesni odgovornosti prema svom književnom zadatku te da su — ne samo sadržajem i jezikom, već i grafijskim oblikom i odgovarajućom tehničkom opremom — svoja djela nastojali približiti podjednako »višim« slojevima tadašnjega društva kao i širokim redovima naroda. Osvrćući se na takav stav kajkavskih književnika prema literarnom stvaranju, Antun Šojat iznosi tvrdnju koju u potpunosti treba prihvatiti: »Općenito se može reći da su kajkavski pisci prije nego što su počeli pisati naučili kako će pisati — i među njima ne nalazimo polupismenih ljudi.«³² A iz toga se može izvesti zaključak koji je u stručnoj literaturi već više puta iznesen, ali treba ga ponovo naglasiti: da je intelektualna razina kajkavskih književnih poslenika bila veoma visoka.

8.3. U vezi s takvim odnosom kajkavskih književnika prema literarnoj djelatnosti, postavila bih tri retorična pitanja. Nije li naša dužnost da se pri transkribiranju kajkavskih tekstova strogo i dosljedno pridrža-

³⁰ Priređujući materijale za *Hrvatske kajkavske pisce*, svakom sam transkribiranom tekstu u rukopisu bila dodala poseban kajkavsko-štokavski popratni rječnik. Recenzenti rukopisa predložili su da se svi ti vokabulari ujedine u zajednički rječnik za sve tekstove. S tim se prijedlogom nisam mogla složiti zbog toga što kajkavizmi u štokavskom često imaju različita značenja, pa bi čitatelji pri upotrebi takva jedinstvenog rječnika mogli dvoumiti koje od štokavskih značenja odgovara određenome mjestu u određenom tekstu. To je obrazloženje redakcijski odbor *Pet stoljeća hrvatske književnosti* prihvatio, pa je u *Hrvatskim kajkavskim piscima* uz pojedini transkribirani tekst tiskan pripadajući vokabular. (Vidi u tom djelu, II, *Napomena*, str. 443.)

³¹ Koliko znam, taj materijal do sada nije stručno obrađen.

³² Antun Šojat, *Pravopis stare kajkavske književnosti*; vidi str. 276.

vamo bar onih načela koja su već utvrđena? Nije li naša zadaća da još intenzivnije nastavimo već započeto proučavanje i rješavanje spornih problema transkribiranja? Nije li naša obveza da kajkavska djela u novu grafiju prenosimo i objavljujemo s istom pomnjom s kakvom su ih za tadašnju javnost priređivali autori tih djela?

Zusammenfassung

EINIGE BEMERKUNGEN ZUR TRANSKRIPTION UND VERÖFFENTLICHUNG KAJKAVISCHER TEXTE

In ihrer ursprünglichen und spezifischen Schreibung werden die Texte des älteren kajkavischen Schrifttums heute nur für Forschungszwecke veröffentlicht; doch öfter überträgt man sie aus der alten in die moderne Orthographie, weil sie in dieser Form den Lesern zugänglicher sind. Das Verfahren beim Transkribieren ist indessen nicht so einfach, wie es im ersten Augenblick aussieht. Die Verfasserin verweist auf die unumgänglichen Vorbedingungen für diese Arbeit, ferner auf die schon festgelegten Grundregeln des Transkribierens, die manchmal ausser acht gelassen werden, und auf die uneinheitliche graphische Übertragung einzelner kajkavischer Ausdrücke, Buchtitel und Familiennamen. Ausserdem betont sie, dass die Interpunktion für den transkribierten kajkavischen Satz von grosser Bedeutung sei und dass eine gute Transkription nur aufgrund ebenso guter Kenntnis der modernen Rechtschreiberegeln der kroatischen Sprache verwirklicht werden kann.